

บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ในการส่งเสริมการท่องเที่ยว:

กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนการท่องเที่ยวชุมชน

ดร.ปณิตตา ตันวัฒนะ *
วราพรรณ ผลโพธิ์ และ นิธิกาญจน์ จินใจตรง

1. บทนำ

การท่องเที่ยวเป็นเศรษฐกิจหลักที่นำรายได้เข้าสู่ประเทศ ซึ่งการพัฒนากการท่องเที่ยวในปัจจุบันนอกจากเน้นในด้านการบริการและการเติบโตทางเศรษฐกิจแล้ว ประเด็นที่สำคัญอย่างยิ่ง ได้แก่ การดูแลรักษาทรัพยากร การท่องเที่ยว ทั้งทางด้านศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิต ภูมิปัญญา แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นต้นทุนสำคัญของการพัฒนากการท่องเที่ยวที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ ในการดูแลรักษาและบริหารจัดการ เพื่อให้การพัฒนากการท่องเที่ยวของประเทศไทยนั้นมีการเติบโตอย่างยั่งยืน

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบหลักในการดูแลรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยวดังกล่าวภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยและพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ทว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่สามารถดำเนินการภายใต้ภารกิจดังกล่าวได้หากขาดความร่วมมือจากชุมชนในท้องถิ่น

บทความนี้ ได้นำเสนอตัวอย่างขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ได้วางกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในท้องถิ่น ผ่านการจัดทำแผนพัฒนากการท่องเที่ยวและแผนที่ท่องเที่ยวชุมชน โดยนำเสนอกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน (Sense of Belonging) และการสร้างความร่วมมือในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวควบคู่ไปกับการสร้างรายได้ให้กับชุมชนท้องถิ่น

* สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย Email:Puntita.t@chula.ac.th

2. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับภารกิจด้านการท่องเที่ยว

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 78 (3) กำหนดว่า “กระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ตนเองและตัดสินใจในกิจการท้องถิ่นได้เอง ส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการดำเนินการตามแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ พัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น และระบบสาธารณสุขปึก และสาธารณสุขการ ตลอดจนทั้งโครงสร้างพื้นฐานสารสนเทศในท้องถิ่น ให้ทั่วถึงและเท่าเทียมกันทั่วประเทศ รวมทั้งพัฒนาจังหวัดที่มีความพร้อมให้เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดใหญ่ โดยคำนึงถึงเจตนารมณ์ของประชาชนในจังหวัดนั้น” และพระราชบัญญัติ กำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 ขึ้น ซึ่งมีเนื้อหาสาระในการกำหนดอำนาจและหน้าที่ในการจัดบริการสาธารณะระหว่าง รัฐบาลกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วยกันเอง โดยพยายามถ่ายโอนภารกิจหน้าที่หลายประการที่รัฐดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน ขณะเดียวกันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็สามารถรับผิดชอบในการดำเนินการได้ รวมทั้งกำหนดให้มีการจัดสรรรายได้ให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เหมาะสม กับภารกิจที่ได้รับมอบหมายตามระเบียบบริหารราชการแผ่นดินของประเทศไทย

การส่งเสริมการท่องเที่ยวถูกกำหนดให้เป็นอำนาจและหน้าที่ในการจัดระบบการบริการสาธารณะอย่างหนึ่งขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตนเอง หมวด 2 ตามมาตรา 16 (8) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถที่จะดำเนินการได้เองในการจัดสรรกิจกรรมในการเตรียมความพร้อมของท้องถิ่นเพื่อรองรับกิจกรรมการท่องเที่ยวในอนาคต ตามความเหมาะสมและความพร้อมของท้องถิ่นเอง ซึ่งจำเป็นต้องมีความพยายามเพิ่มขีดความสามารถของตนเอง หากท้องถิ่นยังไม่พร้อมในการจัดการ ก็มีความจำเป็นที่ส่วนราชการจะต้องมีแผนพัฒนาความพร้อมให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น เพื่อรองรับบริการสาธารณะ หรือเพื่อให้สามารถจัดการบริการสาธารณะเหล่านั้นได้

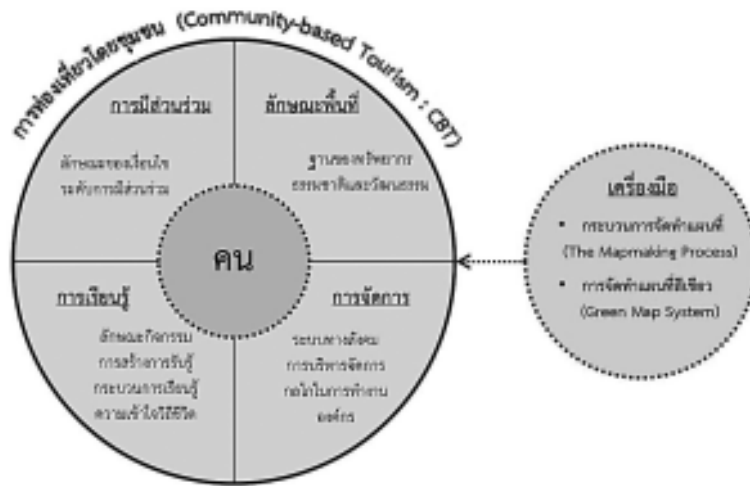
ปัจจุบันได้มีการบูรณาการบทบาทของส่วนท้องถิ่นกับส่วนราชการอื่น ๆ ในระดับจังหวัด โดยการสร้างกลไกในการบูรณาการแผนงานของส่วนท้องถิ่นให้เข้ากับแผนพัฒนาระดับจังหวัด อย่างไรก็ตาม การวางแผนงานของระดับท้องถิ่นจำเป็นต้องมีการวางแผนงานเพื่อให้การทำงานสอดคล้องกับการพัฒนาตามฐานพื้นที่ (Area Based) เพื่อลดการใช้ซ้ำซ้อนและลดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนของคนในชุมชนท้องถิ่น การบูรณาการดังกล่าวถือเป็นการบูรณาการในเชิงกระบวนการวางแผนที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการกำหนดแผนมากยิ่งขึ้นในลักษณะของการเป็นหุ้นส่วน (Partnership) เพื่อร่วมกำหนดแผนพัฒนาในระดับพื้นที่ โดยเฉพาะเรื่องการท่องเที่ยว หากขาดการเตรียมความพร้อมที่ดี หรือขาดการทำงานแบบมีส่วนร่วม รวมถึงกระบวนการที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันย่อมส่งผลกระทบต่อโดยตรงกับคนในชุมชน ทั้งการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ภายใต้แนวคิดการกระจายอำนาจสู่ชุมชนท้องถิ่นที่มีการวางแผนงานที่สอดคล้องกับการพัฒนาตามฐานของพื้นที่ (Area Based) จึงจำเป็นต้องใช้เครื่องมือในการพัฒนาชุมชนที่มีการบริหารจัดการโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และการระดมความคิดเห็นร่วมกัน ซึ่งในที่นี้ก็คือ “แนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นพื้นฐาน”

3. การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นพื้นฐาน (Community Based Tourism: CBT)

แนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นพื้นฐาน (Community Based Tourism: CBT) ที่เปิดโอกาสให้ภาคส่วนต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดทำแผนซึ่งต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้และการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชน โดยเน้นคนเป็นศูนย์กลาง

การท่องเที่ยวโดยชุมชนถือเป็นกลไกการสนับสนุนให้กับชุมชนในกระบวนการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของการผสมผสานจุดหมายของ การดูแลรักษาสีเขียวหรือธรรมชาติที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว การอนุรักษ์ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบกับการรองรับกิจกรรมการท่องเที่ยว (สินธุ์ สโรบล: 2546)

ภาพที่ 1 แสดงองค์ประกอบสำคัญในการกระบวนการเรียนรู้ของการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-based Tourism : CBT) ประกอบด้วย 1) ด้านพื้นที่ คือ ชุมชนมีฐานของทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรมที่สมบูรณ์และ

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ที่มา: พัฒนาโดย ปิณฑิตา ตันวัฒนะ วราพรธณ ผลโพธิ์ และ นิธิกาญจน์ จินใจตรง

มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น 2) ด้านการจัดการ คือ ชุมชนมีระบบทางสังคมที่เข้าใจกันและมีการบริหารจัดการของชุมชน มีองค์กร หรือกลไกในการทำงาน เพื่อให้ชุมชนรู้สึกความเป็นเจ้าของและเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา 3) ด้านการเรียนรู้ คือ กิจกรรมการท่องเที่ยวที่สามารถสร้างการเรียนรู้ และความเข้าใจในวิถีชีวิตวัฒนธรรมที่แตกต่าง รวมถึงระบบจัดการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชนและผู้มาเยือน และ 4) ด้านการมีส่วนร่วม คือ ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ทั้งลักษณะของเงื่อนไข และระดับการมีส่วนร่วม

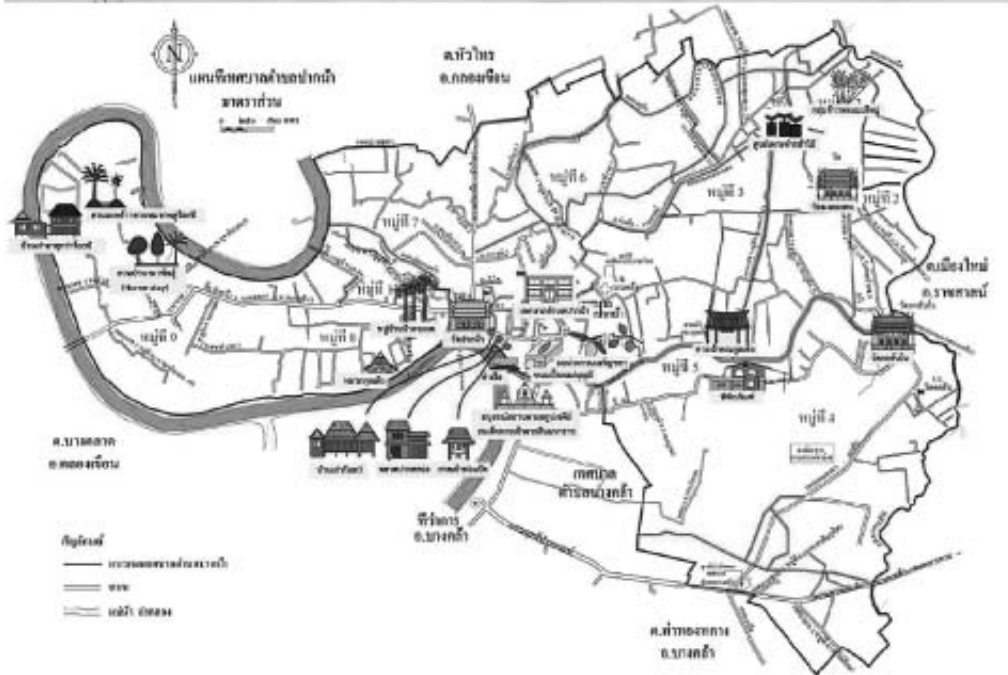
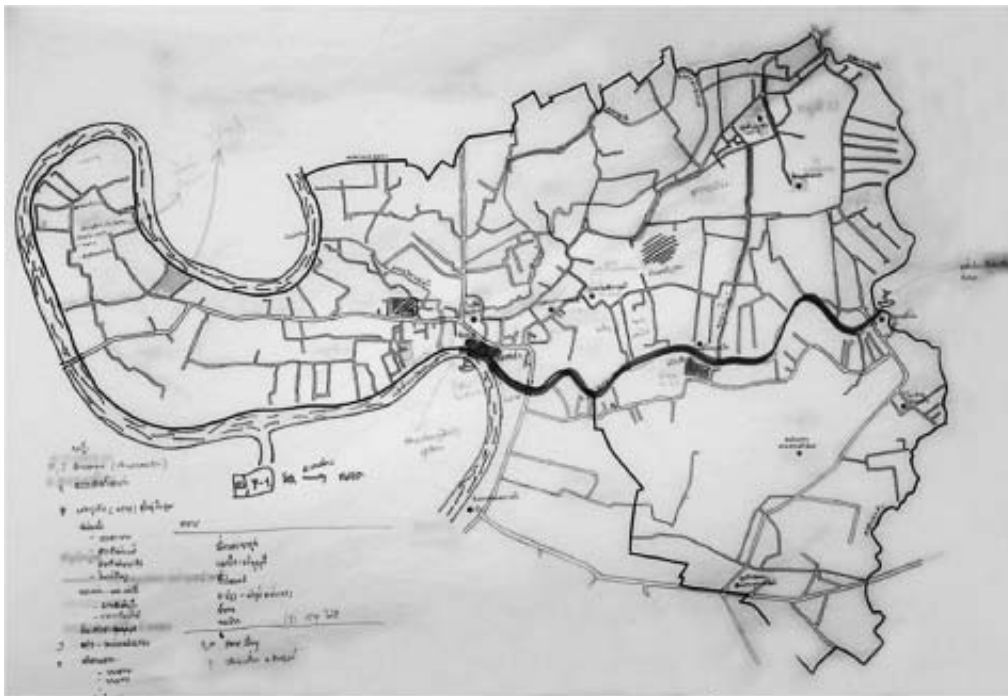
ประเด็นสำคัญของแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน คือ “รูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชนมุ่งเน้นการพัฒนาให้คนในชุมชนเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการท่องเที่ยว ที่ไม่เพียงแต่การตอบสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวเท่านั้น หากเน้นการสร้างศักยภาพของคนในท้องถิ่น ผู้ประกอบการ ผู้ให้บริการ ให้คนในชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวชุมชน” โดยมองว่าการท่องเที่ยวต้องทำงานครอบคลุม 5 ด้าน พร้อมกัน ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ที่มีชุมชนเป็นเจ้าของและมีส่วนในการจัดการ และยังสามารถเป็นเครื่องมือในการพัฒนาโดยใช้การท่องเที่ยวเป็นเงื่อนไขและสร้างโอกาสให้องค์กรชุมชนเข้ามามีบทบาทสำคัญในการวางแผนทิศทางการพัฒนาชุมชนของตนในชุมชน

4. กรณีตัวอย่างของการส่งเสริมกระบวนการจัดทำแผนที่ท่องเที่ยวชุมชน

เทศบาลตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นหนึ่งในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ส่งเสริมกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นในเรื่องของการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยเมื่อปี พ.ศ. 2556 เทศบาลตำบลปากน้ำมีแผนนโยบายที่จะพัฒนาพื้นที่ในเขตเทศบาลฯ ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ในโครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเขตพื้นที่เทศบาลตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยเน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา และเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพื่อมิให้กระทบต่อวิถีชีวิตและอาชีพดั้งเดิมของชุมชน โดยขอความร่วมมือจากสถาบันวิจัยสถานะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ให้เป็นที่ปรึกษาในการจัดทำแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในเขตพื้นที่เทศบาลฯ ที่ซึ่งเป็นโอกาสที่ภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ชุมชน และมหาวิทยาลัย จะได้มีโอกาสร่วมมือกันในการกำหนดแผนพัฒนาท้องถิ่น

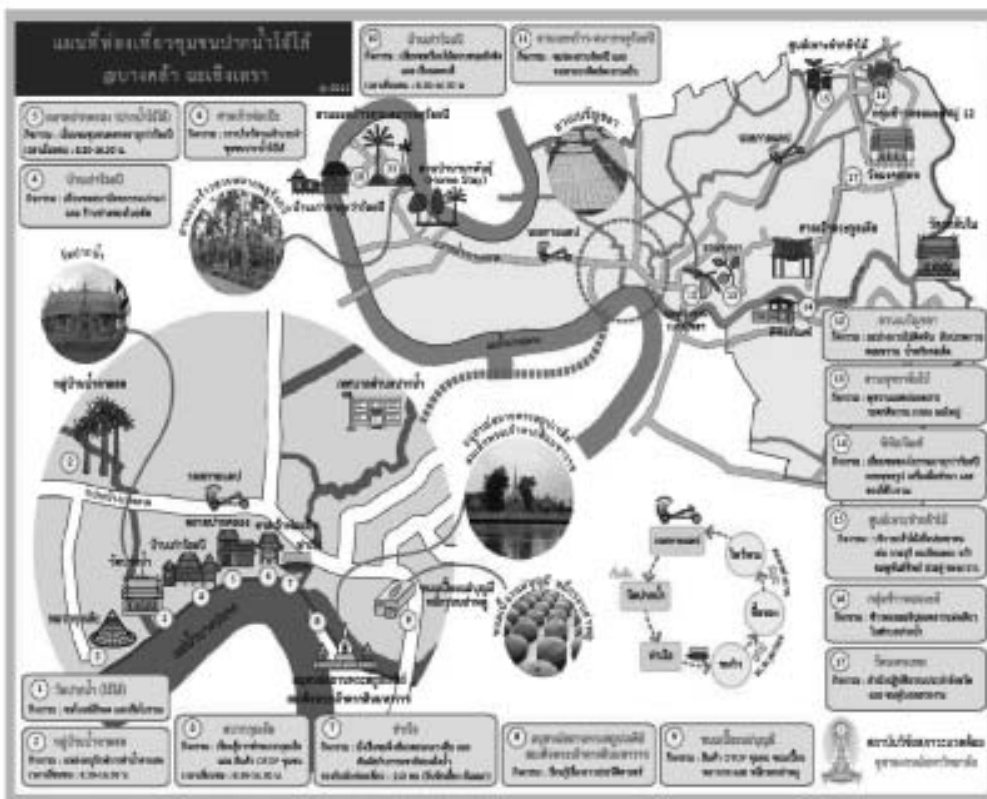
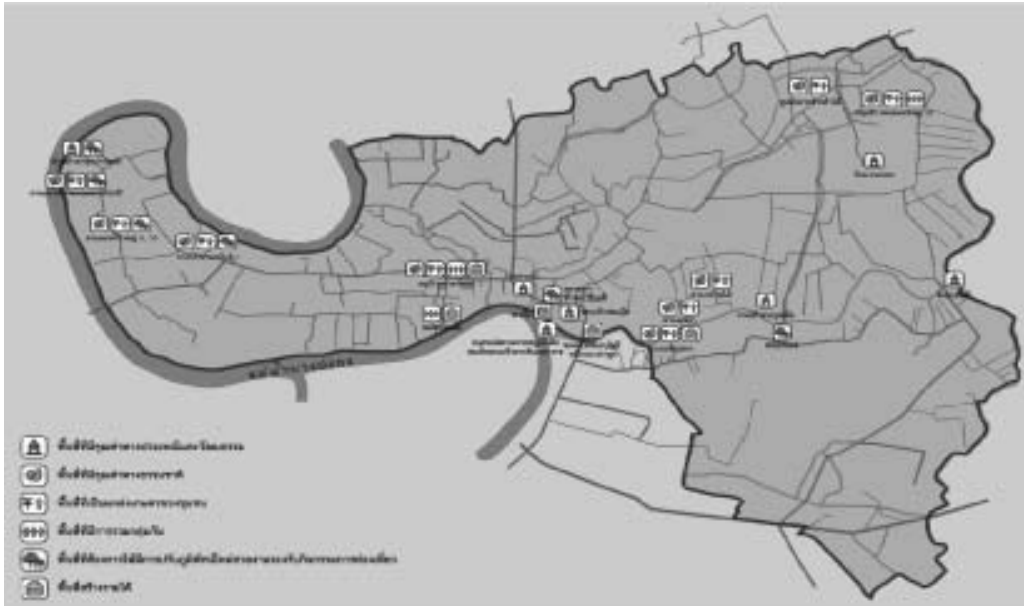
เทศบาลตำบลปากน้ำ เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า มีพื้นที่ 25.73 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 12 หมู่บ้าน/ชุมชน มีลักษณะทางสังคมแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เศรษฐกิจหลักของเมือง ได้แก่ การขายผลผลิตทางการเกษตรและสินค้าเกษตรแปรรูป สินค้าที่มาจากภูมิปัญญา

ผลลัพธ์ที่เกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมในลักษณะไตรภาคี (เทศบาลฯ ชุมชน และมหาวิทยาลัย) จากกรณีศึกษาโครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเขตพื้นที่เทศบาลตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้แก่ ภาพที่ 3 แผนที่ทำมือ (ภาพบน) ซึ่งเป็นการให้ข้อมูลสถานที่และทรัพยากรการท่องเที่ยวในท้องถิ่นของชาวชุมชนเจ้าของพื้นที่ทั้ง 12 ชุมชน และแผนที่ทรัพยากรการท่องเที่ยวเทศบาลตำบลปากน้ำ (ภาพล่าง) ซึ่งเป็นการนำข้อมูลที่ได้จากภาพถ่ายมาสังเคราะห์โดยภาคมหาวิทยาลัยเข้ามามีบทบาทในฐานะที่ปรึกษาในกระบวนการจัดทำแผนที่ดังกล่าว ขั้นตอนและกระบวนการได้มาซึ่งแผนที่นี้เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความเชื่อมโยงระหว่าง 3 ภาคส่วน ทั้งเทศบาล ชุมชน และมหาวิทยาลัยในลักษณะไตรภาคี โดยแต่ละภาคส่วนที่บทบาทหน้าที่ในกระบวนการจัดทำแผนที่ที่แตกต่างกัน

ภาพที่ 3 แผนที่ทำมือของชุมชน เขตเทศบาลตำบลปากน้ำ
ที่มา: เทศบาลตำบลปากน้ำ (2557)

บทบาทของมหาวิทยาลัยในฐานะที่ปรึกษาของโครงการดังกล่าวได้ริเริ่มกระบวนการจัดทำแผนที่ และเชิญชวนเทศบาลฯ และชุมชนเข้าร่วมเป็นผู้ดำเนินการหลัก ผ่านการให้ข้อมูลตำแหน่งที่ตั้งลงบนแผนที่ การอธิบายคุณลักษณะของสถานที่ บอกประวัติความเป็นมา คุณค่า ปัญหา อุปสรรค รวมถึงแนวทางที่จะต้องการจะพัฒนาปรับปรุงในอนาคต โดยเทศบาลฯและชุมชนได้มีโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และมีมหาวิทยาลัยเป็นผู้ประสานและดำเนินรายการ รวมทั้งสรุปผลและจัดทำแผนที่ที่ผนวกรวมข้อมูลต่าง ๆ ออกมาเป็นแผนที่สีเขียวโดยใช้สัญลักษณ์เพื่อการจำแนกและอธิบายคุณลักษณะต่าง ๆ ของพื้นที่ ดังแสดงในภาพที่ 4 (ภาพบน) และการสังเคราะห์ต้นแบบแผนที่ท่องเที่ยวชุมชน (ภาพล่าง) เพื่อใช้เป็นที่ใช้ในการพูดคุยและระดมความคิดเห็นเพื่อพัฒนาท้องถิ่นในระดับต่อไป

ภาพที่ 4 ต้นแบบแผนที่ท่องเที่ยวชุมชน และแผนที่สีเขียวเขตเทศบาลตำบลปากน้ำ
 ที่มา: เทศบาลตำบลปากน้ำ (2557)

4.2 รูปแบบการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นในลักษณะไตรภาคี

กระบวนการและรูปแบบการมีส่วนร่วมในลักษณะไตรภาคี สามารถดำเนินการได้โดยแต่ละภาคส่วนมีบทบาทหน้าที่ของตนเองและความร่วมมือกันภายใต้กระบวนการที่ทุกภาคส่วนเห็นพ้องต้องกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการที่เห็นภาพในเชิงประจักษ์ กระบวนการที่เป็นขั้นเป็นตอนเข้าใจได้ง่าย ตัวอย่างเช่น กระบวนการจัดทำแผนที่ชุมชน ผลสรุปของการจำแนกบทบาทของภาคส่วนต่าง ๆ ดังแสดงในตารางที่ 1 และภาพที่ 5 แสดงการมีส่วนร่วมในลักษณะไตรภาคีตามกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่น ได้แก่ ชุมชน เทศบาล และ มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 1: บทบาทของภาคส่วนต่าง ๆ ในลักษณะไตรภาคี

ขั้นตอนการจัดทำแผน	บทบาท	ภาคส่วน
การศึกษาข้อมูล	ผู้เรียนรู้ (Learner)	เทศบาลและชุมชน
การกำหนดวิสัยทัศน์/นโยบาย	ผู้ริเริ่ม (Initiator)	เทศบาลและชุมชน
การวางแผน	ที่ปรึกษา และพี่เลี้ยง (Mentor)	มหาวิทยาลัย
	ผู้ตัดสินใจ (Decision Maker)	เทศบาลและชุมชน
การนำแผนไปปฏิบัติ	ผู้ดำเนินการ (Operator)	เทศบาล ชุมชน/เครือข่ายองค์กรชุมชน
	ผู้จัดการ (Manager)	
	ผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator)	เทศบาล
การประเมินผล	ผู้ประเมินตรวจ ติดตามผล (Evaluator)	ชุมชน/เครือข่ายองค์กรชุมชน
	ผู้รับประโยชน์ (beneficiary)	

ที่มา: พัฒนาโดย ปัทมาธิดา ตันวัฒนะ วราพรธรรม ผลโพธิ์ และ นิธิกาญจน์ จินใจตรง

ภาพที่ 5 กรอบแนวคิดการมีส่วนร่วมแบบไตรภาคี

ที่มา: พัฒนาโดย ปัทมาธิดา ตันวัฒนะ วราพรธรรม ผลโพธิ์ และ นิธิกาญจน์ จินใจตรง

การเชื่อมโยงบทบาทของภาคส่วนต่าง ๆ ในกระบวนการใด ๆ นั้น จะนำไปสู่ผลสัมฤทธิ์ในเชิงรูปธรรมของการดำเนินงานได้ โดยงานวิจัยนี้เป็นตัวอย่างหนึ่งของการดำเนินงานที่สามภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมผลักดันแผนพัฒนาในระดับท้องถิ่น ซึ่งเป็นการช่วยเพิ่มศักยภาพ (Capacity Building) ของกระบวนการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกระบวนการของการจัดทำแผนพัฒนาในระดับท้องถิ่นที่ต้องอาศัยความร่วมมือและการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง

5. บทสรุป

บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการส่งเสริมการท่องเที่ยวผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนที่ท่องเที่ยวชุมชนกรณีของเทศบาลตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรานั้น เป็นรูปธรรมหนึ่งของกระบวนการกระจายอำนาจในงานด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยสอดคล้องกับแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นพื้นฐานชุมชน (Community-based Tourism: CBT) ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นในลักษณะไตรภาคี (ชุมชน เทศบาล และมหาวิทยาลัย) อันเป็นการช่วยเพิ่มศักยภาพให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการขับเคลื่อนงานด้านการมีส่วนร่วมกับภาคประชาสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยอาศัยเครื่องมืออย่างกระบวนการจัดทำแผนที่มาเป็นสื่อกลางในการสร้างความร่วมมือที่ช่วยให้เกิดการสื่อสารและการสร้างความเข้าใจร่วมกันของภาคต่าง ๆ ทำให้เกิดรูปธรรมของการปฏิบัติ และผลลัพธ์ที่จับต้องได้อย่างแผนที่ รวมไปถึงการส่งเสริมความตระหนักของชุมชนในมิติทางด้านของคุณค่าของทรัพยากรการท่องเที่ยวซึ่งทุกภาคส่วนต่างก็เป็นเจ้าของร่วมกันอีกด้วย

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ. แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. 2555-2559. (ออนไลน์)
แหล่งที่มา : http://www.mots.go.th/ewt_dl_link.php?nid=4147 (21 กุมภาพันธ์ 2557)
- โครงการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืน. (2553) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เอกสารงานวิจัย.
- เทศบาลตำบลปากน้ำ (2557) โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเขตพื้นที่เทศบาลตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา. รายงานฉบับสมบูรณ์, เสนอต่อเทศบาลตำบลปากน้ำ จัดทำโดย สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นำชัย ทนุผล. (2529) การตอบสนองประชาชนที่มีต่อโครงการพัฒนาท้องถิ่น: เอกสารงานวิจัย. เชียงใหม่: ภาควิชาส่งเสริมการเกษตร สถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้.
- พงศันกร ยางงาม และ พีรณีย์ หมั่นภักดี. การส่งเสริมกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน. (ออนไลน์)
แหล่งที่มา : <http://www2.diw.go.th/ppp/data/pdf/journal1.pdf> (21 กุมภาพันธ์ 2557)
- พจนา สวนศรี. (2546) คู่มือการจัดการท่องเที่ยวในชุมชน. กรุงเทพฯ: โครงการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ.
- พบสุข ชำของ. (2556) “การกระจายอำนาจให้แก่ท้องถิ่น”. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : http://www.odloc.org/wp-content/uploads/2013/09/8km_001.pdf (26 มกราคม 2557)
- พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542
- ภราเดช พยัฆวิเชียร. (2539) “พัฒนาการท่องเที่ยวไทยในทิศทางที่ยั่งยืน” วารสารธุรกิจการท่องเที่ยว. ปีที่ 15" ฉบับที่ 2. เดือนเมษายน. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540
- สินธุ์ สโรบล. (2546) “การท่องเที่ยวโดยชุมชน: ฐานคิดจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น”. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.vcharkarn.com/varticle/38304>